

HEEFT DIT VERLEDEN NOG TOEKOMST? BESCHOUWINGEN OVER DE ONTWIKKELING VAN DE PENITENTIAIR ANTHROPOLOGISCHE DIENST

1. Het doorbreken van het anthropologisch gedachtengoed is onlosmakelijk verbonden met de onvrede over de resultaten die het klassieke strafrecht in combinatie met de gloednieuwe cellulaire infrastructuur kon voorleggen. De twee pijlers van de repressie kwamen onder sterke druk te staan. Critici die met lede ogen het 'mammoet bouwprogramma' hadden zien uitvoeren (tussen 1844 en 1887 werden 25 cellulaire inrichtingen gebouwd met een totale capaciteit van 4775 cellen tegen een globale kost van 21 miljoen frank) konden, wellicht tot hun tevredenheid, vaststellen dat het verhoopte moralisatie-effect uitblijft en de recidive niet daalt. In België is het voornamelijk A. PRINS die de klassieke school aan kritiek onderwerpt en voor een meer gedifferentieerde sociale reactie pleit, maar ook in Europees verband gaan er stemmen op die een geïntegreerde strafrechtswetenschap willen zien ontstaan. Deze verruiming van het perspectief zou ertoe bijdragen dat het strafrecht opnieuw een doeltreffend middel wordt om sociale problemen te beheersen en op die wijze haar 'verloren eer' zou kunnen herwinnen. Twijfels, de sociaal historische context en de evolutie in de wetenschappelijke criminologie zullen ertoe bijdragen dat er ruimte komt voor een nieuwe aanpak.

2. In België vangt de geschiedenis van de antropologie aan in 1907 en dit op een zeer bescheiden wijze. In dat jaar bekomt de geneesheer L. VERVAECK de toelating van Minister van Justitie RENKIN om in de gevangenis van de Miniemen (Brussel) een laboratorium te installeren. In 1910 wordt bij de nieuwe gevangenis van Vorst een laboratorium gebouwd, ditmaal met de steun van Minister van Justitie DE LANTSHEERE (K.B. 13-11). Het was de bedoeling van dokter VERVAECK de theoretische inzichten van de toenmalige biologische school op hun toepasbaarheid te toetsen. Samen met Argentinië was België het eerste land dat de klinisch criminologische praxis in inrichtingen voor volwassen veroordeelden introduceerde. Twee factoren dragen ertoe bij dat de antropologie na W.O. I institutioneel vorm krijgt. De eerste is de spectaculaire daling van het aantal landlopers en bedelaars die toelaat zonder drastische ingrepen aan de vrijgekomen ruimten een nieuwe bestemming te geven; en de tweede is de aansluiting die tot stand komt tussen de onverbloemde doelstellingen van VERVAECK en de penitentiaire hervormingen die Minister VANDERVELDE beoogde. Dit samentreffen mondt uit in de oprichting van de penitentiar anthropologische dienst (PAD/K.B. 30 mei en 15 oktober 1920). Opvallend zijn de verreikende en omvangrijke opdrachten die deze dienst meekrijgt, nl. de wetenschappelijke controle van alle gevangenis, medische diensten, de opleiding van het personeel en de organisatie van de arbeid. In een tijdsspanne van enkele maanden wordt de reglementering

vastgelegd, een leidend comité gecreëerd en samengesteld, en de structuur voor de anthropologische laboratoria uitgetekend. Het belang dat de Minister hechte aan zijn opzet valt ook af te leiden uit de bijzondere positie die hij aan de geneesheer-directeur van de PAD verleent; hij heeft een directe toegang tot de Minister (art. 5) en er wordt in de mogelijkheid voorzien hem de graad van directeur-generaal toe te kennen (art. 1). Tussen 1922 en 1928 komen er in 10 gevangenissen laboratoria tot stand; ze bestaan uit een geneesheer, een klerk en een bewaardermeter. Regionale labo's zijn ondergeschikt aan het centrale labo te Vorst en VERVAECK zal tot 31 juli 1938 de leiding ervan waarnemen.

3. In de verdere evolutie worden twee krachtlijnen zichtbaar. Allereerst hebben vanaf 1923 de parlementaire discussies plaats over de Wet tot bescherming van de maatschappij; deze zal op 9 april 1930 afgekondigd en op 1 januari 1931 van kracht worden. Om de doelstellingen van deze wet te realiseren worden aan 4 van de 10 laboratoria maatschappelijk assistenten toegevoegd (K.B. 5 augustus 1930); de begroting laat niet toe dit eveneens voor de zes overige te doen. Wel zien we dat, wanneer in 1937 een autonome centrale sociale dienst wordt opgericht, er 10 maatschappelijk assistenten werkzaam zijn. Omwille van het feit dat de wet wel in de installatie van commissies maar niet in nieuwe en specifieke kaders voorzagt, zullen de taken van de geneesheer-anthropoloog vanaf dat ogenblik vooral in het verlengde van deze wet komen te liggen. Een tweede krachtlijn vinden we terug in de totstandkoming van diensten en instituties die gradueel de in 1920 aan de PAD toevertrouwde opdrachten overnemen. De meest in het oog springende zijn: de Wet tot inrichting van de regie van de gevangenisarbeid (30 april 1931), de oprichting van een bewaardersschool (18 januari 1937) en later de uitbouw van de vormingsinstituten voor penitentiaire kaders (VIPK 1962, IPCP 1979). Het oorspronkelijk besluit werd echter nooit herzien.

4. Het is duidelijk dat de nasleep van de Tweede Wereldoorlog, die door de repressie en epuratie tot het opsluiten van 32.000 burgers aanleiding gaf, de werking van de strafinrichtingen behoorlijk ontwrichtte. Vanaf 1950 blijken de 10 anthropologische laboratoria, met in het totaal 14 geneesheren en per eenheid een klerk en bewaardermeter, opnieuw operationeel te zijn. Een merkwaardig document betreffende de werking van de PAD is het programma dat directeur-generaal DUPRÉEL in 1956 formuleert. Hieruit blijkt dat hij een duidelijke voorstelling heeft van de toekomstige rol en functie. De penitentiaire anthropologie krijgt als opdracht de evolutie van de wetenschappelijke methoden en technieken te volgen en het penitentiair personeel hierover te onderrichten. De verdere uitbouw van een gespecialiseerde bibliotheek wordt in het vooruitzicht gesteld en in samenwerking met de universiteiten zullen er observatiecentra opgericht worden. Een nieuw anthropologisch dossier zal worden ontworpen en de analyse van deze bundels moet toelaten zowel de criminaliteit te bestuderen als volwaardige statistieken op te stellen over de resultaten van de vrijheidsberoving. Verder wordt de oprichting van een penitentiair anthropologisch centrum in het vooruitzicht gesteld dat tot doel zal hebben moeilijke, problematische gevallen te bestuderen. Men zal tevens bijzondere inspanningen doen om het personeel dat in de laboratoria tewerkgesteld is een gepaste opleiding te geven.

5. In 1953 is Dr. DE GREEFF, in opvolging van Dr. ALEXANDER, geneesheer-directeur en richt het penitentiair strafcentrum (PAC) op dat gevestigd is in de centrale gevangenis te Leuven. Hier zullen morele en anthropologische bundels onderzocht en gesystematiseerd worden met het doel hieruit criminologische gegevens te distilleren; deze kunnen dan tevens als basis dienen voor het opstellen van statistieken. Tijdens het bestuur van Dr. LEY wordt het penitentiair oriëntatiecentrum (POC 9 oktober 1963) opgericht. Dit wordt ondergebracht in de gevangenis van St.-Gillis en van de gelegenheid wordt gebruik gemaakt om zowel het PAC als de bibliotheek te centraliseren. Ter gelegenheid van de opening (15 oktober 1963) verwoordt Dr. LEY de opdracht ervan als volgt: een wetenschappelijke en gespecialiseerde observatie, die in de lokale inrichting geen door-gang kan vinden, zal hier plaatsgrijpen, het doel ervan is advies uit te brengen over veroordeelden. Nieuwe methodes voor penitentiaire behandeling kunnen uitgetest, vervolmaakt en verspreid worden. De verwerking van penitentiaire dossiers zal opnieuw opgenomen worden om op die wijze een documentatie samen te stellen die ter beschikking staat van universiteiten en gespecialiseerde onderzoekscentra. Gedurende gans zijn bestaan (1963-1987) staat het onder leiding van Dr. DE WAELE en naast de adviezen die over 493 veroordeelden aan het departement worden uitgebracht, publiceert dit centrum ook een opleiding, studies over doding, landloperij en worden methoden en technieken voor het persoonlijkheidsonderzoek ontwikkeld. Sinds de muiterij, die in de gevangenis van St.-Gillis plaatsgreep in september 1987 en tot een acuut cellentekort leidde, moesten de klinische onderzoeksactiviteiten stilgelegd worden. Een hiervoor bestemde, recent gebouwde, inrichting te Brussel met een capaciteit van 60 plaatsen kan voorsnog niet in gebruik genomen worden wegens budgettaire beperkingen.

6. In 1970 werd op initiatief van Minister van Justitie VRANCKX een systematische en gestructureerde samenwerking tussen zes Belgische universiteiten en de penitentiaire administratie opgezet. Reeds in 1969 had de Minister een verzoek aan de rectoren van de universiteiten als volgt beargumenteerd: 'Het departement wordt met steeds complexere vragen geconfronteerd wat betreft de strijd tegen de recidive, misdadigheid en de wetenschappelijke organisatie van de behandeling.' Hij stelt verder vast dat de traditionele middelen van de administratie tekortschieten en meent dat er aan academische zijde belangstelling bestaat om het antwoord op deze vragen concreet gestalte te geven. In het kader van deze samenwerking wordt aan universitaire teams de mogelijkheid geboden om projecten in strafinrichtingen op te zetten, het departement voorziet in een financiële vergoeding voor universitaire 'attachés'. Parallel hiermee worden observatie- en behandelingseenheden (OBE) opgericht, die een tegengewicht moeten vormen voor de onderzoeksactiviteiten. Deze OBE's, samengesteld uit een deeltijds psychiater en psycholoog en een voltijds maatschappelijk werker, ontwikkelen initiatieven voor individuen en groepen, op therapeutisch en sociaal vlak, en dit voor personeelsleden en gedetineerden. Dit samenwerkingsverband houdt ongeveer tien jaar stand en of de vooropgezette doelstellingen werden bereikt of konden bereikt worden, daarover lopen de meningen, naargelang de bronnen, sterk uiteen. Eveneens in 1970 verschijnt op 5 juni een K.B. dat de personeelsformatie onder de rubriek 'Dienst Penitentiaire Anthropologie' als volgt vastlegt: een geneesheer-directeur, een bestuurssecretaris en 4 klerken stenotypisten. Onder de

rubriek 'Personeel niet onderworpen aan het statuut van het rijkspersoneel': twee geneesheer-anthropologen hoofd van dienst, 21 geneesheer-anthropologen en 10 psychologen, deze laatste betrekkingen zijn deeltijds. Op 11 juni 1970 wordt DR. DE WAELE tot geneesheer-directeur van de PAD benoemd.

7. Terugblikkend op deze ontwikkeling tekenen zich enkele krachtlijnen en duidingen af die samenvattend als volgt zijn te omschrijven.

a. Het is opvallend dat er twee bevoorrechte periodes voorkomen waarin er een soms stormachtige dynamiek waar te nemen valt. De eerste vangt aan met de ambtsperiode van Minister VANDERVELDE (1918-1921) en de tweede met Minister VRANCKX (1968-1972). Onmiskenbaar is het dat in beide gevallen de krachtige impuls van beide ministers uitgaat; tevens stellen we vast dat beider lokroep niet in dovemansoren viel en er niet alleen een gunstig klimaat aanwezig was maar tevens de professionele bekwaamheid om erop in te spelen. In tegenstelling tot deze tijdsspannes, rijk aan ideeën, initiatieven en projecten, gedurende dewelke er een voorlopige aanzet gegeven wordt door de stichting van enkele laboratoria en OBE's met de toezegging deze later aan te vullen, stuit de verdere uitbouw. Hiervoor kunnen wellicht vele verklaringen ingeroepen worden. Het resultaat is echter dat de optimale voorwaarden om de opgedragen taken naar behoren uit te voeren ooit slechts tijdelijk vervuld werden, en dit zowel vanuit kwalitatief als vanuit kwantitatief oogpunt. Het is dan ook een waarneembaar feit dat aan de veelheid van opdrachten slechts wisselend kon beantwoord worden. Occasioneel en in samenhang met de beschikbare mogelijkheden zal soms het accent komen te liggen dan op de ene en dan op de andere activiteit, zelden of vrijwel nooit worden ze alle tegelijk uitgevoerd.

b. Door de oprichtingsakte van 1920 werden bijzonder veel bevoegdheden en terreinen aan de PAD toegemeten. Hierbij dient in rekening te worden genomen dat de creatie van een anthropologische dienst slechts een onderdeel was van een totaal hervormingsplan. Men kan slechts gissen hoe uitgebreid het personeelskader zou moeten geweest zijn om al deze taken te vervullen. Het is dan ook een voor de hand liggende evolutie dat deze opdrachten gradueel door andere diensten overgenomen werden, temeer daar de invoeging van de Wet van 1930 de anthropologische kaarten grondig dooreenschudt. Deze afslanking hoeft op zich echter niet negatief beoordeeld te worden. Wellicht hebben de hervormers van 1920 doelbewust de anthropologische vlag gekozen om een aantal vernieuwingen, in wezen vreemd aan de forensische zorg, in het penitentiaire veld te introduceren. Het feit dat deze nadien bestaansrecht verwierven bewijst slechts het succes van de gekozen strategie. Nochtans zal men tevergeefs zoeken naar een herformulering van de identiteit van de penitentiair anthropologische dienst. Dit staat in schril contrast tot de ons omringende landen, waar de discussie over de forensische zorg onafgebroken gevoerd wordt.

c. Ogenscheinlijk los van elkaar staande gegevens wettigen het vermoeden dat de taken en de rol van de forensische diensten in de (nabije) toekomst aan belang zullen winnen. Zo wordt in heel Europa vastgesteld dat het aandeel van veroordeelden met langere straffen aangroeit, wat meteen inhoudt dat het ernstiger delicten betreft. Het advies betreffende de invrijheidstelling en de modaliteiten waaronder deze mogelijk kan gebeuren wordt dus zowel kwantitatief als kwalitatief belangrijker; tevens kan er – uitgaande van de actuele cijfergegevens – een

prognose gemaakt worden over de weerslag hiervan op het post-penitentiaire begeleidingskader. Het onbehagen van allen die beroepsmatig met de uitvoering van de Wet ter bescherming van de maatschappij te maken hebben, wordt manifest en duidelijker uitgesproken. De algemeen gekende ondoeltreffendheid ervan wegens de afwezigheid van behandelingsmogelijkheden draagt ertoe bij dat men, indien mogelijk, de opsluiting boven de internering verkiest, met als gevolg dat de 'normale' gevangenispopulatie meer psychiatrische zorg behoeft. De wetenschappelijke studie van de individuele delinquent blijft een belangrijke determinant en dit niet enkel ten behoeve van de strafuitvoering maar mede omwille van de rol die ze te vervullen heeft in een globale criminele politiek. Bij ontstaan dreigt de toenemende maatschappelijke gevoeligheid voor bepaalde categorieën delicten o.a. seksueel geweld, geweld tegen partners en kinderen, verslavingsvormen, uit te lopen op de eis voor meer en langere straffen met uitsluiting van wellicht beschikbare alternatieven. Alle hogervermelde factoren hebben als gemeenschappelijke noemer het belang van en de nood aan een degelijke en interdisciplinair uitgebouwde forensische kennis en opleiding als voorwaarde om de toekomstige ontwikkelingen te beheersen.

d. Herhaaldelijk, en niet het minst door dit tijdschrift, werd de behoefte aan een duidelijk geformuleerde criminele politiek aan de orde gesteld. Slechts wanneer aan deze voorwaarde is voldaan kan in samenhang hiermee een zinvol penitentiair beleid ontwikkeld worden en in de uitbouw van deze globale visie zal het van cruciaal belang zijn een helder concept van forensische zorg te ontwikkelen. Tevens zal men in de middelen moeten voorzien die nodig zijn om de opgedragen taken naar behoren te kunnen uitvoeren. Uit wat hoger geschetst is blijkt overduidelijk dat een stimulerende en innoverende impuls van de beleidsmakers een onmisbare voorwaarde is om dit proces op gang te brengen. I had a dream...

Wim Depreeuw
28 januari 1991

Noten

1. DEPREEUW, W., *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een sociohistorische analyse van repressie, bijstand en instellingen*, Antwerpen Kluwer rechtswetenschappen, 1988; PETERS, T., *Ongelijke levensvoorwaarden in de centrale gevangenis te Leuven*, CISS, Leuven, Acco, 1976; BROGNIEZ, P.F.J., *De l'état actuel des prisons en Belgique*, Bruxelles, Deprez Parent, 1835; STEVENS, J., 'Aperçu sur le progrès du régime pénitentiaire pendant le siècle écoulé', *Journal des tribunaux*, 1887; PRINS, A., *La criminalité et l'état social*, Bruxelles, 1890; *Criminalité et répression. Essai de science pénal*, Bruxelles, Mucquardt, 1886; FIJNAUT, C., *Verleden, heden en toekomst van een geïntegreerde strafrechtswetenschap*, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1986.

2. PINATEL, J., *Le phénomène criminel*, Paris, Editions MA, 1987; Institution d'un laboratoire d'anthropologie pénitentiaire à la prison de forest (K.B. 13 november 1910); Prisons Service anthropologique Institution (K.B. 30 mei 1920); Prisons Service d'anthropologie Règlement (M.O. 10 juni 1920); Prisons Service d'anthropologie Comité directeur Membres nominations (M.O. 23 juni 1920); Prisons Service d'anthropologie pénitentiaire Institution (K.B. 15 oktober 1920); Prisons Service d'anthropologie pénitentiaire Directeur du service et membres comité directeur Jetons de présence (M.O. 30 oktober 1920); Prisons service d'anthropologie pénitentiaire. Traitement des médecins anthropologues (K.B. 18 december 1920) (M.O. 22 november 1921); Gevangenen Anthropologen Rechtsgebied

(M.O. 21 januari 1921); Anthropologische laboratoria in de gevangenissen Reglement (M.O. 28 augustus 1922).

3. Opening van het Centrum voor beroepsvorming van gevangenisbewaarders (18 januari 1937), *L'Ecrou*, jg. 17, december 1936; Volmakingsinstituut der penitentiaire kaders (VIPK) te Merksplas, werd geopend op 22 maart 1962, *Bull. Best. Str.*, jg. 16, nr. 3, 1962; Institut de perfectionnement des cadres pénitentiaires (IPCP) te Marneffe trad in werking op 26 maart 1979, *Bull. Best. Str.*, 1979, nr. 2.

4. 'Verdeeling der bevolking gevangen gehouden op 31 December 1946', *Bulletin de l'administration des prisons*, jg. 1, nr. 1, janvier 1947; ALEXANDER, 'De Penitentiair Anthropologische Dienst', *Bull. Best. Str.*, 1950; 'De Activiteiten van de Anthropologische Dienst der Strafinrichtingen', *Bull. Best. Straf.*, 1956.

5. Omzendbrief Strafinrichtingen Anthropologisch Strafcentrum nr. 485 R/VIII, 16 februari 1953, 4 mei 1954 (526 R/VIII); Penitentiair Anthropologisch Centrum 27 januari 1960 (R/VIII) en 10 oktober 1963; Penitentiair Voorlichtingscentrum 9 oktober 1963 (nr. 888/1); Penitentiair Oriëntatiecentrum, 2 februari 1965 (934/I); Het Penitentiair Oriëntatiecentrum, *Bull. Best. Str.*, jg. 17, nr. 6, 1963; Modifiant le cadre du personnel des services extérieurs de l'administration des établissements pénitentiaires (K.B. 5 juni 1970); Regeling van een toelage toegekend aan de universitaire attachés belast met wetenschappelijk onderzoek in de strafinrichtingen (K.B. 8 oktober 1970); Oprichting van de OBE (26 juni 1971, 1119/I); KLOECK, K., *De samenwerking Universiteiten – Bestuur der Strafinrichtingen. Een formele analyse*, niet gepubliceerd rapport, 1979. Zie ook *Panopticon*, jg. 1, 1980, p. 450 e.v.